

Egipatska Knjiga mrtvih - obredi i magija

Lovrić, Lea

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:475420>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-18**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru
Odjel za povijest
Preddiplomski dvopredmetni studij povijesti

Lea Lovrić

Egipatska *Knjiga mrtvih* – obredi i magija

Završni rad

Zadar, 2022.

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest
Preddiplomski dvopredmetni studij povijesti

Egipatska *Knjiga mrtvih* – obredi i magija

Završni rad

Student/ica:

Lea Lovrić

Mentor/ica:

Izv. prof. dr. sc. Zrinka Serventi

Zadar, 2022.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Lea Lovrić**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Egipatska Knjiga mrtvih – obredi i magija** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 2022.

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
2. Egipatska <i>Knjiga mrtvih</i>	3
2.1. Podrijetlo i nastanak.....	4
2.2. Čarolije na različitim predmetima.....	9
2.3. Uloga božanstava	10
3. Obredi	14
3.1. Proces pripreme i dan pokopa.....	14
3.2. Alati, figure i amuleti	16
3.3. Pogrebni rituali.....	20
3.4. Uloga svećenstva.....	23
3.5. Zagrobni život	25
4. Čarolije i molitve	30
5. Zaključak	37
6. Prilozi – Popis najvažnijih čarolija	39
7. Sažetak	41
8. Summary	42
9. Popis literature	43

1. Uvod

U kulturnom smislu, drevna egipatska povijest prepoznatljiva je po mnoštvu materijalne, pisane i slikovne ostavštine, a temeljni je cilj ovoga rada analiza jednog od izvora ključnih za shvaćanje egipatske kulture i religije, egipatske *Knjige mrtvih*. Ovaj je svezak papirusa bogat čarolijama, molitvama te slikovnim prikazima pogrebnih rituala što će se moći vidjeti i kasnije u radu.

Oko ovog djela postoje mnoge razmirice, posebice oko vremena nastanka ili pak pogrebnih rituala. Kroz obradu nekoliko različitih članaka, zbornika i djela uglednih autora kao što su E. A. Wallis Budge i F. Scalf, pokušat će se što više približiti istini o ovom drevnom izvoru, odnosno podacima koje ono iznosi te mogućim zaključcima prema kojima vodi. No, najprije će biti riječi o samoj povijesti ove skupine tekstova te njegovom značaju, a kroz slikovni prikaz, moći će se vidjeti kako su njegove stranice izgledale.

Činjenica je da su drevni Egipćani štovali mnoštvo bogova i božica što je također vidljivo kroz *Knjigu mrtvih*, slikovne prizore, ali i ostale artefakte kao što su figure i amuleti. Božanstava je bilo mnogo, svaki bog i božica su imali svoju ulogu, a u njihovu čast su se održavali i festivali koji će ukratko biti objašnjeni u jednom od poglavlja ovog završnog rada. Također, interpretirat će se i podaci koji govore o zagrobnom životu, odnosno kako su ga drevni Egipćani zamišljali te kakav je odnos između pokojnika i božanstava po prelasku u isti. Ranije spomenute figure i amuleti su imali iznimno važnu ulogu u zagrobnom životu, što zbog sentimentalne vrijednosti, što zbog čarolija ispisanih na njima. Upravo tu se ističe važnost egipatske *Knjige mrtvih* i njene uloge u prelasku pokojnika u zagrobni život. No, da bi se otkrila uloga figura i amuleta, najprije se treba iznijeti kronologija događaja na dan smrti te pogrebni rituali. Potonji ne bi bili mogući

bez *Knjige mrtvih*, ali ni bez svećenika, tako da će njihovim ulogama i dužnostima biti posvećeno jedno poglavlje.

Srž ovoga rada iznesena je u četvrtom poglavlju, odnosno poglavlja koja mu prethode mogu se shvatiti kao svojevrsan uvod ili objašnjenje koje vodi k većem zaključku, a u ovom slučaju, to su čarolije u egipatskoj *Knjizi mrtvih*. Iako je nekoliko čarolija izneseno kroz cijeli rad, ovo poglavlje ipak daje najdetaljniji pregled svih čarolija i to zahvaljujući djelu Erika Hornunga, *The Ancient Egyptian Books of the Afterlife*.

2. Egipatska *Knjiga mrtvih*

Promatrajući kulturni razvoj drevnog Egipta, bogata materijalna, slikovna te pisana ostavština olakšali su njegovo shvaćanje, a od pisanih se izvora jedan posebice ističe – egipatska *Knjiga mrtvih*.

Različita su shvaćanja prirode ovog pisanog djela, no prevladavajuće ga shvaćanje tretira kao knjigu. Iako se po samom nazivu djela može zaključiti zašto je to tako, ipak je to pogrešno. Naime, zapravo je riječ o skupini tekstova koji nemaju ni narativne ni fizičke karakteristike knjige.¹ Govoreći općenito, današnje knjige potječu od kodeksa, odnosno skupine različitih tekstova pisanih uglavnom na papirusu koji su slagani i rezani na način da formiraju stranice. Zatim su te stranice zašivene zajedno, a kao omot su služili drvo ili koža. Takve su se grupe tekstova u drevnom Egiptu koristile tek nakon drugog stoljeća nakon Krista dok su u ostalim periodima prevladavali svitci papirusa, a sukladno tome se i *Knjiga mrtvih* pisala na takvoj podlozi. Izrada svitka papirusa bio je iznimno težak i zahtjevan proces. Najprije je bilo potrebno obraditi stabljike papirusa – požeti ih, skratiti te stanjiti u oblik trake. Zatim se nekoliko traka slagalo jedna na drugu te su se pritiskale kako bi se povezale, no i dalje nisu bile dovoljno obrađene da bi poslužile za pisanje. Stoga, u okomiti položaj na početnu traku se stavljala još jedna traka kako bi se stvorila čvršća stranica no što bi bila da su se trake paralelno slagale jedna na drugu. Kao takva, smatrala se početnom stranicom.² Ona se koristila za pisanje jer je tekst mogao nesmetano teći uz niti papirusa. Druga, okomita strana, bila je stražnja, a tekst je prkosio nitima papirusa.

¹ F. Scaif, 2017, 21.

² F. Scaif, 2017, 21.

Slika 1. Prikaz stranica egipatske *Knjige mrtvih*. (H. Kockelmann, 2017, 67.)

Standardna veličina papirusa je varirala između 30 i 50 centimetara, a za konačno formiranje svitka, bilo je potrebno povezati stranice kojima je često dodana još jedna traka papirusa kako bi se dodatno ojačao, odnosno kako bi se spriječilo ispadanje stranica.³ Upravo je na takav način nastala i egipatska *Knjiga mrtvih*, ali sam proces je bio nešto kompliciraniji nego pri stvaranju ostalih svitaka. No, o tome će više biti rečeno u slijedećim poglavljima.

2.1. Podrijetlo i nastanak

Gledajući s kronološkog stajališta, egipatska *Knjiga mrtvih* nastala je i koristila se kroz dug niz razdoblja drevnog Egipta, no postoje nesuglasice oko točnog vremena nastanka. Ipak, prevladavajuće je mišljenje da se djelo koristilo tijekom Novog kraljevstva, XX dinastije te na početku XXII dinastije nakon čega je uslijedila stagnacija od gotovo 300 godina. Djelo se ponovno počelo koristiti te je doživjelo uzlet tijekom XXVI dinastije, no njezinim padom pod perzijsku vlast, ponovno se prestalo koristiti sve do XXX dinastije. Od tog perioda nadalje, a posebice tijekom Ptolemejskog razdoblja, smatra se temeljnim posmrtnim tekstom.⁴ Tijekom ta dva razdoblja, nije se koristila ista

³ F. Scalf, 2017, 22.

⁴ M. Mosher Jr., 2017, 85.

verzija *Knjige mrtvih*. Naime, prvo spomenuto razdoblje odnosi se na tebanski period pa se tako ova verzija naziva tebanskom recenzijom, a druga saiskom. Razlikuju se u dužini i brojevima poglavlja te njihovim redosljedom, a saiska se verzija smatra više uređenom, preglednijom pa i pravilnijom.⁵ Kao što je ranije rečeno, ona predstavlja skupinu tekstova pisanih na papirusu, a većina njih pronađena je u Tebi te je time i rekonstruirana sama egipatska *Knjiga mrtvih*. Dakako, ne smije se izostaviti ni problematika njenog nazivlja budući da je ona intrigantna koliko i sam njezin sadržaj. Scalf navodi kako je ime djela nastalo pod utjecajem arapske kulture i njihovim doslovnim opisom konteksta nalaza jer su papirusi pronađeni u grobnicama. Sami Egipćani su djelo nazivali „Izlazak duše na svjetlo dana“ što se odnosi, kako samo ime kaže, izlazak duše iz tijela pokojnika te njeno uspinjanje prema nebu gdje se pridružuje bogu sunca.⁶ S druge strane, Wallis Budge detaljnije opisuje nazivlje te se pritom ne suzdržava izraziti nezadovoljstvo njegovim shvaćanjem. Navodi da je suvremeni naziv, odnosno *Knjiga mrtvih* nezadovoljavajući te navodi na pogrešno razumijevanje djela jer tekstovi ne predstavljaju jedan homogen rad niti pripadaju istom periodu. Ovaj pogrešan naziv nastao je u prvim desetljećima devetnaestog stoljeća od strane vodećih egiptologa koji su inspiraciju za naslov pronašli u nazivu kojeg su nalazima dodijelili pljačkaši grobova. Taj podatak iznio je i Scalf, no Wallis Budge nadodaje kako istraživači nisu posjedovali nikakvo znanje o samom sadržaju tekstova, što je u konačnici i rezultiralo takvim nazivom.⁷ Hornung pak ulazi u raščlambu povijesnog razvoja djela te pruža informacije od velike važnosti za njeno shvaćanje, no nažalost ne iznosi nikakve podatke o njezinom nazivlju. On tako navodi da djelo nema konkretan datum nastanka, no obuhvaća tekstove iz razdoblja Novog kraljevstva, III. međurazdoblja te Kasnog razdoblja.⁸ Međutim, u Nunovom papirusu

⁵ I. Uranić, 2021, 144.

⁶ F. Scalf, 2017, 23.

⁷ E. A. Wallis Budge – E. Wilson, 2016, 3.

⁸ E. Hornung, 1999, 13.

navodi se kako je „Izlazak duše na svijetlo dana“ otkriven u jednom hramu tijekom vladavine Dena, vladara prve dinastije. Drugi odlomak istog papirusa pak spominje četvrtu dinastiju, a spominju se i jedanaesta, osamnaesta itd., a također je bitno naglasiti kako se autorom djela smatra ni manje ni više nego Tot, bog Hermopola.⁹

Pronalazak papirusa, od kojih, kao što je već navedeno, većina potječe iz Tebe, omogućio je rekonstrukciju egipatske *Knjige mrtvih* jer se oni smatraju njenim poglavljima te kao takva pomažu u njenom boljem razumijevanju. S druge strane, dokazi koji mogu potvrditi postojanje *Knjige mrtvih* nisu uvijek bili u obliku papirusa. Primjerice, pronađena su uzglavlja kreveta na kojima su zapisane čarolije.¹⁰ Prvi su papirusi pronađeni nakon Napoleonovih osvajanja na prijelazu s 18. na 19. stoljeće, a njihovo je dešifriranje bio dugotrajan proces – tu se pojavio problem izjednačavanja svih otkrivenih papirusa na način da je jedan papirus, u ovom slučaju Anijev, korišten kao ogledni primjerak.¹¹ Jasno je da je svaki papirus sličan u pogledu čarolija, tj. svaki ih navodi, ali po sadržaju su posve različiti, no uzimajući u obzir vrijeme tijekom kojeg su otkriveni te raspoloživost resursa, jasno je zašto je došlo do pogrešne interpretacije ili manjka iste. Također, proučavanje vinjeta je dugo vremena bilo zanemarivano, a tek se 1992. godine krenulo u sakupljanje postojećih papirusa i fotografija *Knjige mrtvih* koje su omogućile daljnje istraživanje. Danas se brojni takvi nalazi čuvaju u Britanskom muzeju, a uvršteni su u sveobuhvatni katalog koji donosi, između ostalog, i opće podatke o egipatskoj *Knjizi mrtvih*.¹² Jedan od njih je i već spomenuti Anijev papirus. On sadrži razna poglavlja koja se ne mogu naći ni u jednom drugom papirusu, a također je važan

⁹ E. A. Wallis Budge – E. Wilson, 2016, 6.

¹⁰ I. Régen, 2017, 102.

¹¹ B. Lüscher, 2017, 151 – 158.

¹² B. Lüscher, 2017, 158.

zbog svojih bogatih ilustracija.¹³ Također, sadrži i razne upute na temelju kojih su se obavljali razni rituali, primjerice, vaganje srca pokojnika, što će biti kasnije objašnjeno.

Slika 2. Primjer bogato ukrašene stranice iz Anijevog papirusa. (F. Scalf, 2017, 21.)

Jedan od najstarijih papirusa koji je dio egipatske *Knjige mrtvih* je Nebsenijev papirus. Sam Nebseni je bio zapisničar, a papirus sadrži 77 poglavlja što ga čini jednim od najdužih papirusa, a ujedno je i jedan od najbolje sačuvanih.¹⁴ Nadalje, u Tebi je otkriven je i Hu-Neferov papirus, a danas se nalazi u Britanskom muzeju. Ovaj je papirus kraći od ostalih, ali svojim lijepo oslikanim ilustracijama ne zaostaje od ostalih. Hu-Nefer je nadgledao palaču i stoku, a bio je i zapisničar Setiju I, što je uvelike pomoglo u datiranju nastanka papirusa. Djelo je također bitno jer sadrži uvodne himne bogu Ra te Ozirisu, a potonja se nalazi u poglavlju 183.¹⁵ Treba spomenuti i Tekstove piramida, prethodnika egipatske *Knjige mrtvih*. U ovom se djelu čovjeka, odnosno kralja, poistovjećivalo s božanstvom te je takav status imao i u zagrobnom životu. Također,

¹³ E. A. Wallis Budge – E. Wilson, 2016, 55.

¹⁴ E. A. Wallis Budge – E. Wilson, 2016, 55; B. Lüscher, 2017, 155.

¹⁵ E. A. Wallis Budge – E. Wilson, 2016, 56.

sadrži i čarolije koje to kralju i omogućavaju. Primjerice, čarolijama 26 i 30 se kralja izjednačava s Horusom, a čarolijom 570 s bogom Ra što je uvelike slično s egipatskom *Knjigom mrtvih*.¹⁶ Na temelju ovih činjenica, može se zaključiti kako egipatska *Knjiga mrtvih* nije nastala odjednom, već tijekom većeg vremenskog raspona i to prikupljanjem različitih tekstova koji se javljaju u nekoliko izdanja, no njihov sadržaj i tematika ostaju konzistentni te kao takvi, predstavljaju temelj za shvaćanje drevno-egipatskog zagrobnog života.

Osim raznim tekstovima, egipatska *Knjiga mrtvih* obiluje i ilustracijama koje se nazivaju vinjete. One su obično pratile poglavlja, a mogle su biti i naslikane na zidovima grobnica.¹⁷ Bile su naslikane u redovima, a tekst se nalazio ispod njih, no nisu sve čarolije sadržavale ilustracije, već samo one za koje su postojale eksplicitne upute.¹⁸ Primjerice, ilustracije koje se vežu uz poglavlje 105 mogu se podijeliti u nekoliko kategorija – prva u kojoj se pokojnik susreo s *ba*, druga u kojoj ju je pokojnik pozdravio te treća u kojoj je svećenik izveo ritual pročišćenja pokojnika i u kojoj su se pokojniku ostavili zagrobni darovi.¹⁹ U početku, vinjeta nije bilo mnogo jer je slikanje na lanenim tkaninama bilo poprilično zahtjevno, no kako je od vremena Tutmozisa II došlo do smanjenja njihovog korištenja zbog pojave papirusa, tako je došlo do povećanja ilustracija. S vremenom su se neke vinjete izmijenile dodavanjem novih detalja ili promjenom postojećih, a bilo je i onih koje su posve istisnute iz uporabe.²⁰ Slikari vinjeta nisu imali eksplicitne upute – mogli su biti vođeni svojom maštom. Koristili su različite spektre boja te su ih često miješali kako bi ilustracije izgledale efektnije, a inovacija je bila slikanje u slojevima s ciljem ostvarivanja trodimenzionalnosti.²¹ Primjerice, često se koristila zelena boja jer je

¹⁶ R. K. Ritner, 2017, 109.

¹⁷ J. Janák, 2003, 196.

¹⁸ E. Hornung, 1999, 14 – 15.

¹⁹ J. Janák, 2003, 196.

²⁰ I. Munro, 2017, 49.

²¹ I. Munro, 2017, 52.

simbolizirala ponovno rođenje i stapanje s prirodom.²² Glavni teritorij na kojem su vinjete nastajale bio je sjeverni Egipat, ali i centri poput Tebe i Memfisa, no vrijeme nastanka ostaje nepoznanica upravo zbog ranije spomenutih malih promjena u slikarstvu. Ipak, bez obzira na vrijeme nastanka, jedan je motiv čest u brojnim papirusima, a riječ je o uvodnoj vinjeti koja prikazuje obožavanje Ozirisa te putovanje pokojnika u zagrobni svijet gdje i susreće ovog boga.²³ Iako je ova vinjeta od iznimne važnosti za razumijevanje egipatske *Knjige mrtvih*, najpopularnija je ipak ona koja prati čaroliju 125 – vaganje srca pokojnika.²⁴ Mnogo je vinjeta koje se vežu uz pogrebne rituale pa se može zaključiti da one nisu bile samo slikovni prikazi, već i da su bile nosioci „svete” ili „magične” riječi koju su drevni Egipćani neizmjereno cijenili, odnosno, njihova je vrijednost bila gotovo jednaka onoj pisanog teksta.

2.2. Čarolije na različitim predmetima

Kao što je ranije objašnjeno, egipatska *Knjiga mrtvih* skupina je tekstova pisanih na papirusu, no čarolije se nisu samo na tome zapisivale. Naime, *Knjiga mrtvih* predstavlja skupinu poglavlja koja se odnose na magiju, čarolije, rituale, odnosno sve ono što se veže uz zagrobni život pa se tako, osim na papirusu, takvi tekstovi mogu pronaći na koži, lanenim zavojima, lijesovima, sarkofazima, amuletima, zidovima grobnica, stelama, stolovima sa zagrobnim darovima te uzglavljjima kreveta. No, to je bilo samo u slučaju da je pokojnik bio imućan, pa su se, primjerice, zavoji ispisani čarolijama omatali oko pokojnika kako bi mu osigurali miran zagrobni život.²⁵ Jedan od takvih primjeraka su zavoji u koje je bio umotan kralj Tutmozis III, a na njima je navedena čarolija 154 (protiv raspadanja tijela). Sačuvan je i primjerak amuleta skarabeja iz grobnice

²² I. Régen, 2017, 100.

²³ I. Munro, 2017, 55.

²⁴ F. Scalf, 2017, 24.

²⁵ F. Scalf, 2017, 24; I. Régen, 2017, 98.

Tutankhamona, a na njemu se nalazila slika feniksa po čemu se može zaključiti da se pokojnik po dolasku u zagrobni svijet identificirao kao ptica.²⁶ Nadalje, u razdoblju XVIII dinastije vinjeta čarolije 151 bila je ispisana na zidovima grobnice Senefera, upravitelja Tebe, a postoji mogućnost da je i on sam posjedovao kopiju papirusa ispisanog tom čarolijom.²⁷ S druge strane, riječi su bile zapisivane i na drvenim lijesovima koji su pronađeni u središnjem Egiptu.²⁸ Primjerice, čarolija broj 18, kojom se traži Tota da zaštiti pokojnika od neprijatelja, ispisana je lijesu koji pripada XXII dinastiji.²⁹ Broj takvih čarolija, odnosno poglavlja, varira između 165 i 190, a u nekim grobnicama korišten je i kurzivni oblik hijeroglifa te crvena boja.³⁰ Čarolije se nisu podjednako koristile u svakom razdoblju, a varirala je i njihova dužina, što je ovisilo o njihovoj svrsi te korisnosti pa se tako uz njih nalaze i konkretne upute za korištenje.³¹ One su također pisane crvenom bojom, a govorile su o korištenju određenih amuleta u skladu s čarolijom. Kao takve, nisu morale biti uvrštene u veći svezak papirusa, što ukazuje na to da su one bile osobito učinkovite i bez popratnog teksta.³² No, detaljan pregled čarolija, njihova svrha i uloge će biti kasnije objašnjene i to u kontekstu načina njihove uporabe.

2.3. Uloga božanstava

Opće je poznato da je egipatska kultura ispunjena božanstvima, detaljnim opisima njihovih obilježja, kako fizičkih, tako i karakternih, te raskošnim slikovnim prikazima

²⁶ I. Régen, 2017, 100.

²⁷ I. Régen, 2017, 99.

²⁸ I. Munro, 2010, 54.

²⁹ F. Scalf, 2017, 25.

³⁰ E. Hornung, 1999, 16.

³¹ E. Hornung, 1999, 17.

³² F. Scalf, 2017, 26.

istih. Osim tih saznanja, sama uloga božanstava seže puno dublje, a za razumijevanje tih djela, potrebno je ponovno pogledati u egipatsku *Knjigu mrtvih*.

Religija, a samim time i magija, se u Egiptu razvijala od najranijih vremena. Štoviše, vjerovanje u magiju seže dalje u prošlost nego vjera u bogove jer je religija nastala kao posljedica vjere u čarolije, magične amulete, ceremonije i sl.³³ Drevni Egipćani nisu imali univerzalni sistem vjerovanja, tj. nisu postojali tekstovi koji bi definirali stroga religijska pravila.³⁴ Njihovo je poimanje religije rezultiralo kompleksnim i opsežnim svijetom bogova koji su pak nastali kao reakcija na tadašnje shvaćanje okoline i životnih iskustava.³⁵ Osim toga, nije posve jasno kakva je priroda njihove religije jer u nekim aspektima nalikuje na judaizam, islam i kršćanstvo koji imaju jednog boga stvaratelja, no u isto vrijeme je bila politeistička. Upravo se zbog takve kompleksnosti bogovi i božice dijele u skupine na temelju njihovih sposobnosti pa je tako na vrhu bog stvaratelj, zatim slijede bogovi i božice koji posjeduju ljudske emocije te ljudsko-životinjske karakteristike, kao i koncepti poput božanske istine, reda i prosudbe, božanske bitke između reda i kaosa, resurekcije te besmrtnosti.³⁶ S obzirom na takva shvaćanja, podatak da su drevni Egipćani božji duh prikazivali kao zlatnog sokola ne izaziva čuđenje. Iako je *ba* predstavljala dušu, u ovom je slučaju ona imala fizički oblik što je omogućavalo božanstvu da siđe s neba.³⁷ Na taj je način bog mogao iskoristiti svoju moć da podari život pokojniku. Koliko se god ovakva podjela činila kompliciranom ili možda neshvatljivom, uzimajući u obzir mnogobrojnost egipatskih bogova i božica, njihovo je poznavanje temelj za shvaćanje *Knjige mrtvih*.

³³ E. Harris, 2015, 1.

³⁴ E. Harris, 2015, 2.

³⁵ J. H. Taylor, 2010, 16.

³⁶ E. Harris, 2015, 2.

³⁷ E. Teeter, 2011, 44.

U egipatskoj *Knjizi mrtvih* spominje se nekoliko bogova. Teško je reći koji je najvažniji jer svaki od njih ima određenu ulogu koja utječe na pokojnika i njegov boravak u zagrobnom životu. Prateći slijed događaja od završetka pogrebnih rituala pa do prelaska u zagrobni život, pokojnik se najprije susreo s bogom Ozirisom, no susreli su se i kasnije u zagrobnom životu pa se tako Oziris spominje u mnogim poglavljima *Knjige mrtvih*. Oziris je, dakle, bio bog smrti i ponovnog rođenja, a sličnu je funkciju obnašao i bog sunca Ra. On je također bio poznat i po svojim drugim oblicima – kao Atum, stvaratelj te Khepri, a s Ozirisom se sjedinio u velikog boga. Ostali bogovi su se mogli sjединiti na isti način, a vjerojatno najpoznatija sinergija je ona Amuna i Ra.³⁸ Uz Ozirisa, stajao je bog Anubis – zaštitnik pogreba koji je bio prikazivan kao šakal.³⁹ Oziris je imao brata Seta – boga kaosa koji se spominje u čarolijama 33 – 35 kojima se štiti pokojnika od napada zmija u zagrobnom životu.⁴⁰ Nadalje, s božicom Izidom, koja mu je bila sestra, Oziris je ujedno imao i sina Horusa. Horus je jedan od najpoznatijih egipatskih bogova na što je utjecaj imao njegov fizički izgled – imao je tijelo čovjeka i glavu sokola, no često je bio prikazivan i u potpunom životinjskom obliku, dakle, kao sokol.⁴¹ Osim Izide, egipatska *Knjiga mrtvih* spominje i božice Nut te Hator. Na Nut se gledalo kao na pokojnikovu majku – po prelasku u zagrobni život, ona bi ga prihvatila u svoj božanski svijet te mu pružila zaštitu do odredišta. Upravo se uz nju veže čarolija 59, a ona pokojniku omogućava disanje te kontrolu nad vodom. Hator je djelovala na sličan način kao Nut. Ona je kao božica ljubavi i senzualnosti bila usmjerena prema stvaranju bliske veze s pokojnikom, a bila je prikazana kao krava ili kao žena s kravljim rogovima i

³⁸ R. Lucarelli, 2017, 127.

³⁹ R. Lucarelli, 2017, 133.

⁴⁰ R. Lucarelli, 2017, 136.

⁴¹ R. Lucarelli, 2017, 127 – 129.

solarnim diskom iznad glave.⁴² Od ostalih božanstava, u *Knjizi mrtvih* spominju se bog zemlje Geb, bog neba Shu te njemu suprotna božica Tefnut.⁴³

Drevni su Egipćani strastveno vjerovali u besmrtnost, odnosno smatrali su kako je ljudski život integralni dio prirodnog svijeta što ih je potaknulo na razvijanje religijskih mitova. Prema njima, najprije su nastali zemlja i nebo, a zatim su taj svijet naselili ljudi i bogovi, što znači da su ta dva svijeta, ljudski i nadnaravni, bili međusobno povezani.⁴⁴ Upravo se iz ovoga može naslutiti koja je zapravo bila uloga božanstava u egipatskoj *Knjizi mrtvih*. Egipćani su nastojali uz pomoć čarolija dozvati bogove i božice kako bi osigurali pokojniku vječni život, a također su im se davali i darovi u zamjenu za dar života.⁴⁵ O svemu tome svjedoči jedan od načina kojim se štovanje drevne egipatske religije manifestiralo – održavanje festivala. Za razliku od održavanja događaja u hramovima, npr. različitih rituala, festivalima su mogli prisustvovati građani svih slojeva, dakle i siromašni i bogati. Tijekom ljeta, u trajanju od dva dana, održavao se festival gozbe tijekom kojeg su se slavila pogrebna vjerovanja. Egipćani su smatrali da se u nizinama kraj zapadne obale Nila nalaze mnogobrojna zagrobna prostranstva u kojima pokojnici obitavaju te koje štiti Hator, božica nekropole.⁴⁶ Može se reći da je putanja povorke tijekom ovog festivala bila jednaka onoj tijekom sprovoda, a isto tako, bila je predvođena svećenicima i faraonom. Taj je prelazak Nila, s istoka na zapad, simbolizirao prelazak iz svijeta živih u svijet mrtvih.⁴⁷ S druge strane, Egipćani su strahovali od zagrobnog života – smrt se smatrala neprijateljem, a Set je bio njezin predvodnik. No, kako čarolija 127 opisuje Ozirisa, Izidu i Horusa kao stražare na dverima zagrobnog

⁴² R. Lucarelli, 2017, 130.

⁴³ R. Lucarelli, 2017, 127.

⁴⁴ J. H. Taylor, 2010, 16.

⁴⁵ J. H. Taylor, 2010, 16.

⁴⁶ E. Teeter, 2011, 65 – 66.

⁴⁷ E. Teeter, 2011, 67.

svijeta, tako je jasno da je njihova uloga bila zajedničkim djelovanjem pružiti pokojniku zaštitu od Seta po dolasku u zagrobni život.⁴⁸

Iako se u egipatskoj *Knjizi mrtvih* neki bogovi i božice spominju češće nego ostali, to ne mora nužno značiti da su ostala božanstva imala manje važnu ulogu. Zapravo su sva božanstva bila međusobno povezana unatoč različitim ulogama i funkcijama, no svima je bio cilj pomoći pokojniku u prelasku u božanski zagrobni svijet. Sam proces prelaska u zagrobni život bio je iznimno kompliciran, ali i opasan o čemu svjedoče brojne čarolije, pogotovo one o transformaciji.⁴⁹ No, ti će se procesi detaljno objasniti u kasnijim poglavljima.

3. Obredi

3.1. Proces pripreme i dan pokopa

U drevnom je Egiptu smrt bila uobičajena pojava zbog kraćeg životnog vijeka, visoke stope smrti dojenčadi i djece, raznih bolesti te opasnosti. Egipćani su imali ambivalentan odnos prema smrti – ili su ju prezirali jer ih je lišila životnih užitaka ili su ju sa zadovoljstvom prihvatili jer su znali da slijedi zagrobni vječni život.⁵⁰ Uzimajući u obzir štovanje Ozirisa, smrt u takvom religijskom kontekstu nije postojala, već se ona smatrala periodom promjene i preporoda.⁵¹ Bez obzira na dvojne stavove o smrti, Egipćani su javno izražavali tugovanje. Osim što su na taj način obavijestili zajednicu o preminulom, također su označili početak njegovog prelaska u zagrobni život.

Drevni Egipćani nisu oduvijek prakticirali mumifikaciju, već se njeni počeci bilježe u razdoblje 4000. godine prije Krista, a razvijala se i trajala do 700. godine poslije

⁴⁸ J. Assman, 2005, 148.

⁴⁹ R. Lucarelli, 2017, 127.

⁵⁰ J. H. Taylor, 2010, 82.

⁵¹ G. Massey, 2008, 150.

Krista. Mumificirali su se pokojnici bez obzira na njihov spol, starost i profesiju, a česte su bile i mumifikacije životinja.⁵² Sam je proces bio dugotrajan, a sastojao se od nekoliko koraka. Najprije se pokojnikovo tijelo žurno premjestilo iz njegove kuće na mjesto mumifikacije jer su temperature zraka bile iznimno visoke, a tako se sprječavalo prijevremeno raspadanje trupla. Mumifikacija se obavljala na zapadnoj obali Nila, a preminulog bi najprije brodom prevezli na zapadnu obalu rijeke što je simboliziralo putovanje prema mjestu balzamiranja, odnosno prelazak u zagrobni božanski svijet. Balzamiranje se izvodilo daleko od javnosti, u privatnosti, primjerice u šatoru. Proces je uključivao i korištenje magičnih tekstova čije su riječi izgovarane prilikom balzamiranja.⁵³

Kako Taylor navodi, svrha mumifikacije bila je očistiti tijelo od kontaminirajućih tekućina kako bi se ono moglo pretvoriti u savršeno i vječno tijelo uzdignuto na rang bogova.⁵⁴ Ovaj proces Quirke naziva „Ozirifikacijom“ prema kojem pokojnik dijeli identitet s glavnim bogom zagrobnog života – Ozirisom.⁵⁵ Nakon izvlačenja tekućina, izvadili bi se organi, a zatim se tijelo sušilo pomoću natrijevih soli te bi se premazalo uljima i smolom, između ostalog kako bi se ispunile šupljine te tijelo uljepšalo. Zadnji je proces bio umatanje tijela u lanenu tkaninu te stavljanje maske ako je pokojnikova obitelj to mogla priuštiti. Njima je tijelo pokojnika vraćeno nakon što je mumifikacija dovršena kako bi tijelo, odnosno mumiju, mogli staviti u lijes te započeti sa svečanom povorkom do grobnice. U procesiji je išla kočija koja je nosila lijes, a koju su vukli muškarci i bikovi, te koju su slijedile ožalošćene žene i šira obitelj, a nosile su se i kanopske posude, itd.⁵⁶

⁵² D. S. Lamb, 1901, 294.

⁵³ J. H. Taylor, 2010, 83.

⁵⁴ J. H. Taylor, 2010, 84.

⁵⁵ S. Quirke, 2015, 201.

⁵⁶ J. H. Taylor, 2010, 85.

Svi su ovi procesi, smrt, mumifikacija, ceremonije, neizostavan dio egipatske *Knjige mrtvih*. Kao što je ranije rečeno, ona sadrži veliki broj različitih čarolija pa tako i ovdje igra važnu ulogu. Primjerice, prva čarolija legitimira pokojnika kao boga Tota te ga vodi kroz Ozirisov svijet, čarolije 26 – 30 se odnose na stvaranje ravnoteže između pokojnika i njegovog srca, a i čarolije koje se odnose na stanje tijela pokojnika i mumifikaciju su relativno brojne.⁵⁷

3.2. Alati, figure i amuleti

Mumifikacija je kao kompleksan proces zahtijevala, osim dugotrajne pripreme, i uporabu određenih predmeta koji su se koristili u svakoj fazi. Svaki od tih predmeta imao je različitu svrhu, a o njihovim fizičkim karakteristikama te načinima uporabe svjedoči i egipatska *Knjiga mrtvih*.

Kao što je ranije objašnjeno, proces mumifikacije podrazumijeva vađenje organa te njihovo daljnje obrađivanje kako bi se sačuvali za zagrobni život. No, za obavljanje tog posla, bilo je potrebno koristiti pomalo neobične alate i metode, a to se posebice odnosi na vađenje mozga. Opće je poznato da se mozak vadio pomoću kuke i kroz nosnice, no izvođenje takve radnje bilo je kompliciranije no što se čini te je zahtijevalo puno više napora i rada. Da bi se uopće došlo do mozga, trebala se slomiti hrskavica nosa za što se koristilo dlijeto ili šipka sa zaobljenim vrhom, odnosno ono što se u suvremenom svijetu prevodi kao kuka. Pomoću nje, mozak se mogao izvući, a ukoliko je došlo do zastoja u toku, koristila se i voda kako bi se potaknuo protok, a zatim se lubanja napunila bitumenom, odnosno asfaltom, kako bi se zadržao njen oblik.⁵⁸

⁵⁷ E. Hornung, 1999, 17.

⁵⁸ D. S. Lamb, 1901, 295.

Iako ovaj proces ne djeluje komplicirano, istraživanje provedeno od strane Briera i Wadea, egiptologa i kirurga, dokazuje da je vađenje mozga bio izrazito kompleksan i zahtjevan proces jer korištenje samo kuke nije dalo gotovo nikakve rezultate, odnosno samo mali dio mozga je tako uspješno izvađen. Eksperiment je bio neuspješan čak i uz korištenje vode. Zato je bilo potrebno koristiti dodatne alate kako bi se što vjerodostojnije utvrdilo kako su drevni Egipćani izvodili ovaj proces. Početni dio eksperimenta bio je identičan onom ranije spomenutom – oštro dlijeto umetnuto je u lijevu i desnu nosnicu do točke doticanja lubanje. Zatim su uz pomoć drvenog bata gurnuli dlijeto kroz kost što je omogućilo kukastom dijelu dlijeta da pronade put do mozga. Kako bi mozak omekšao, a samim time i lakše izašao, korištena je brončana žica, a njeno dvadesetominutno rotiranje, dovelo je do pretvaranja mozga u polu-tekuću materiju.⁵⁹ Za njegovo potpuno vađenje, voda je morala biti korištena, a ona je stavljena u kožnu čuturu kako bi se pod pritiskom mogla uliti u šupljinu. Na samom kraju procesa, korišten je kotao u kojeg je mozak iscurio. Vađenje unutarnjih organa je bilo teže jer su oni u cijelosti morali biti očuvani kako bi se mogli spremati u kanope te pritom izgledati netaknuto. U tome im je pomogao manji brončani nož te njihovo znanje i spretnost.⁶⁰ Ovaj je eksperiment dokazao da staroegipatska metoda mumifikacije nije jednostavna kako se u mnogim izvorima navodi, odnosno ona se ne može izvršiti koristeći samo jedan alat, ali također ukazuje na to da su stari Egipćani bili vrsni poznavatelji anatomije.

Drevni su Egipćani vjerovali kako im nošenje amblema, božanskog imena ili slike može pomoći, odnosno podariti im moć te ih zaštititi, a isto su vjerovali i za figure. One su bile načinjene u obliku muškaraca, žena, životinja i drugih živih bića, a bile su nositelji duše pojedinca.⁶¹ Na mnogim su figurama ispisane čarolije pa tako, primjerice, i na

⁵⁹ B. Brier – R. S. Wade, 2001, 120.

⁶⁰ B. Brier – R. S. Wade, 2001, 121.

⁶¹ E. A. Wallis Budge, 1971, 66.

voštanim figurama. Neke od njih su se koristile za obranu od zla te je na njima bilo ispisano i ime neprijatelja, a druge, poput figura mačaka, koristile su se za cijeljenje. No, važne su i figure Četiri Horusova sina koje su štatile balzamirane organe, a bile su povezane uz mumiju.⁶² Takve zavjetne figure bile su korištene kroz sva razdoblja egipatske povijesti, a njihov izgled te materijal od kojeg su rađene su se mijenjali s vremenom.⁶³

Važniju ulogu od figura imali su amuleti – ukrasi izrađeni od različitih materijala, a koji su imali ulogu zaštitnika. Kao takvi, štitali su i žive i mrtve od raznih negativnih utjecaja što nalaže da su, prema vjerovanjima starih Egipćana, imali magične moći.⁶⁴ Točno vrijeme kada su se amuleti počeli koristiti nije poznato, no uzimajući u obzir religijska vjerovanja starih Egipćana te praznovjerja kojima su bili skloni, može se pretpostaviti da su toliko stari da ni oni sami nisu bili sigurni oko podrijetla amuleta.⁶⁵ Posebno važnu ulogu amuleti imaju u pogrebnim ritualima, a bili su postavljeni na tijelo pokojnika o čemu svjedoče i brojne čarolije iz egipatske *Knjige mrtvih*.⁶⁶ Amuleti su najčešće bili osobni predmeti, primjerice ukrasi za kosu, jer se njih smatralo previše osobnim i dragocjenim da se daju nekome drugom na korištenje.⁶⁷ Neki su se amuleti koristili svakodnevno, dakle, ne samo u pogrebne i ritualne svrhe, već i u kriznim situacijama kao što su porođaj, bolest ili opasno putovanje.⁶⁸ Na temelju toga, razlikuju se dvije vrste amuleta – one na kojima su ispisane čarolije te oni na kojima nisu, no također se dijele i prema vrsti korištenja pa tako razlikujemo, npr. pečate i privjeske.⁶⁹ Amuleti u obliku privjeska često su se koristili jer su se mogli nositi na ogrlici ili

⁶² E. Teeter, 2011, 181.

⁶³ E. Teeter, 2011, 88.

⁶⁴ E. A. Wallis Budge, 1971, 26.

⁶⁵ E. A. Wallis Budge, 1971, 27.

⁶⁶ Y. Barbash, 2017, 80.

⁶⁷ G. Pinch, 1994, 104.

⁶⁸ G. Pinch, 1994, 105.

⁶⁹ E. Harris, 2015, 65-66.

narukvici, a bili su u obliku životinja, biljaka, božanstava, alata pa čak i dijelova ljudskog tijela. Oni su mogli biti načinjeni od prirodnog materijala kao što su školjke ili životinjske kandže, ili izrađeni od drugih materijala, poput stakla ili bronce.⁷⁰ Materijali od kojih su rađeni bili su raznoliki, različite boje i teksture, no dovoljno čvrsti i kvalitetni da prežive razmjene i izvoz.⁷¹

Likovi životinja su s vremenom istisnuti iz uporabe, a njih su zamijenili amuleti geometrijskih oblika. Kao takvi, imali su značajniju ulogu u religijskim tekstovima, a samim time i u *Knjizi mrtvih* jer su korišteni za komunikaciju s bogovima te za njihovo pružanje zaštite pokojniku u zagrobnom životu. Jedan od najvažnijih amuleta koji je predstavljen u *Knjizi mrtvih* još od ranog razdoblja je srce. Srce je imalo važnu ulogu u pokojnikovu zagrobnom životu te je bilo posebno mumificirano i čuvano u kanopi, a prema *Knjizi mrtvih*, pokojniku je podareno novo srce koje bi mu omogućilo slobodu.⁷²

Slika 3. Amulet skarabeja s vidljivo ispisanim čarolijama. (P. F. Dorman, 2017, 39.)

⁷⁰ E. Harris, 2015, 67.

⁷¹ E. Harris, 2015, 69.

⁷² E. A. Wallis Budge, 1971, 29-30.

To je novo srce bilo kameno te kao takvo nije imalo nikakvu ulogu u podarivanju života već su u tu svrhu korišteni skarabeji. Ukoliko su na njima bile ugravirane odgovarajuće čarolije, one koje štite pokojnika i srce, mogli su podariti život.⁷³ Ovo su samo dva primjera koji pokazuju koliko su bitnu ulogu amuleti imali u pogrebnim ritualima te u osiguravanju mirnog zagrobnog života. No, kako takvi amuleti zahtijevaju izgovaranje čarolija, o njima će više riječi biti u posebnom poglavlju.

3.3. Pogrebni rituali

Mumifikacija, zagrobni darovi, figure i amuleti imaju znatnu ulogu u praćenju pokojnika u zagrobni život te njegovom očuvanju, no kako bi taj proces bio uspješan, potrebno je izvesti nekoliko ritualnih radnji koje ne bi bile moguće bez *Knjige mrtvih*.

Sam proces mumifikacije smatra se pogrebnim ritualom, no kako je ovdje riječ o koraku koji prethodi prelasku u zagrobni život, u tom kontekstu treba promatrati događaje koji se odvijaju nakon mumifikacije. Kao što je ranije rečeno, mumificirano tijelo pokojnika smještalo se u grobnicu. No, važno je napomenuti kako je ono najprije bilo postavljeno u uspravni položaj te usmjereno prema jugu, odnosno prema Ra, bogu sunca. Na taj je način tijelo upijalo sunčeve zrake za koje se vjerovalo da imaju magične moći.⁷⁴ Istovremeno s postavljanjem mumije u taj položaj, izgovarala se čarolija 125 iz *Knjige mrtvih* koja je oslobađala pokojnika od njegovih grijeha.⁷⁵ Jedan od najvažnijih pogrebnih rituala zasigurno je otvaranje usta pokojnika. Ovaj se ritual izvodio kako bi pokojnik ponovno stekao vid, govor, sluh te okus.⁷⁶ Barbash smatra taj i prethodno navedeni ritual jednakim, no kroz njihovu usporedbu, evidentno je da se rituali razlikuju. Prvi ritual,

⁷³ E. A. Wallis Budge, 1971, 37.

⁷⁴ E. Teeter, 2011, 139.

⁷⁵ J. Assman, 2005, 319.

⁷⁶ E. Teeter, 2011, 139.

odnosno dovođenje mumificiranog tijela u grobnicu prethodi potonjem pa se tako koriste i različite čarolije. Tijekom prvog rituala, primjerice, koristila se čarolija 59 koja je dala pokojniku dar disanja. Za drugi ritual, Barbash kao primjer navodi čaroliju 23 koja se odnosi na samo otvaranje usta.⁷⁷ Dakle, da bi pokojnik mogao uživati u blagodatima zagrobnog života bilo je potrebno koristiti različite čarolije u dva različita, no međusobno povezana, rituala. No, kako bi se ovaj ritual bolje razumio, svakako treba iznijeti analizu E. Teeter. Naime, ona navodi kako je ovaj ritual zapravo bio podijeljen na četiri dijela – prvi se dio odnosio na čišćenje tijela, odnosno duše, a izvodio ga je svećenik uz dvojicu pratitelja. U drugom je dijelu svećenik putem transa preuzeo ulogu pokojnikovog sina, tj. Horusa, a pokojnik ulogu Ozirisa.⁷⁸ Assman navodi kako su svećenik i njegovi pratioci nosili maske – medicinari koji su izveli balzamiranje nosili su maske Anubisa i Horusa, a glavni svećenik masku Tota.⁷⁹ Slijedeći je korak bio prinošenje žrtve. On se odvijao u prisustvu pokojnikove majke, a ako ona nije bila živuća, ostali članovi rodbine bi sudjelovali. Dana žrtva odnosila se na zaklano tele, a čin u kojem se teleća prednja noga uzdizala ispred mumije te Horusovog kipa⁸⁰ koji se nalazio se u grobnici, simbolizirao je odvajanje fizičkog od duhovnog svijeta. U posljednjem je dijelu svećenik pomiješao zlato i srebro koje bi prstom nanio na lice kipa i mumije te je koristio nož napravljen od kremenja.⁸¹

Ovaj ritual nije posve istražen, no prema Teeter, može ga se asociirati s rođenjem jer se onakav svećenikov potez poistovjećuje s brisanjem usta novorođenčetu. Posljednji korak bio je zamatanje mumije i kipa u laneni pokrov, a konačno je završen nakon

⁷⁷ Y. Barbash, 2017, 77.

⁷⁸ E. Teeter, 2011, 140.

⁷⁹ J. Assman, 2005, 325.

⁸⁰ Prema vjerovanju drevnih Egipćana, duša pokojnika je prešla u kip nakon obavljenog rituala. E. A. Wallis Budge, 1971, 193.

⁸¹ E. Teeter, 2011, 142.

svećenikove recitacije.⁸² Ritual koji se nadovezuje na ovaj je plesni ritual o čemu svjedoče pogrebni tekstovi zapisani na stelama na ulazu u grobnicu.⁸³ Nakon njega, slijedi ritual prinošenja žrtava i darova. Ranije je spomenut ritual klanja teleta, no prinosili su se i darovi, odnosno hrana, tkanine te ulja, raznim božanstvima. Na stolovima na koje su se donosili darovi, bile su ispisane čarolije pa tako, primjerice, čarolija 62 govori o opskrbi vodom u zagrobnom životu.⁸⁴ Hrane je bilo u velikim količinama jer je trebala biti dostatna za pokojnikov vječni život.⁸⁵ No, postojali su i drugi načini prinošenja hrane – na grobnici ili lijesu bi se oslikala hrana, a imala je jednako važnu ulogu kao i prava, te su se izgovarale molitve koje su se odnosile na hranu.⁸⁶ Možda se čini kako pogrebnih rituala nema mnogo, no svaki je od njih imao iznimno važnu ulogu, što u očuvanju tijela pokojnika, što u stvaranju mirnog zagrobnog života, a to ne bi bilo moguće bez djelovanja svećenika.

⁸² E. Teeter, 2011, 141-142.

⁸³ J. Assman, 2005, 301.

⁸⁴ Y. Barbash, 2017, 77.

⁸⁵ E. Teeter, 2011, 128.

⁸⁶ E. Teeter, 2011, 130.-131.

Slika 4. Ritual otvaranja usta pokojnika. (A. Kucharek, 2017, 124.)

3.4. Uloga svećenstva

Postoji mnogo nalaza koji govore o svećenicima u drevnom Egiptu. Poznata su njihova imena, titule te, najvažnije, njihove uloge. Iako nedostaje podataka o njihovom obrazovanju, neosporna je važnost njihovih uloga u pogrebnim ritualima.⁸⁷

Drevni egipatski svećenici su u potpunosti bili integrirani u sve aspekte društva, no jedna od glavnih zadaća im je bila izvršavati rituale za lokalna božanstva, a smatra se da se njihov početak bilježi u Preddinastički period. Ondašnji su svećenici bili posve drugačiji od današnjih, što zbog načina života, što zbog njihovih dužnosti, tako da je potrebno razumjeti da sam pojam svećenika nema isto značenje. Tada se svećenikom smatrala osoba koja je osim obavljanja pogrebnih i drugih rituala mogla obavljati i druge

⁸⁷ E. Teeter, 2011, 16.

dužnosti kao što su poslovi razmjene ili sudski poslovi.⁸⁸ Svećenici nisu imali usko specijaliziranu obuku, odnosno nisu se školovali specifično za svećenika u teološkom smislu, već su znanje stjecali u institucijama znanim kao Kuće života. One su objedinjavale knjižnicu i školu, podučavale su se medicina i astronomija, no njena je najvažnija funkcija bila prenošenje znanja iz pogrebnih rituala. U izvođenju tih aktivnosti, najviše su se isticali svećenici lektori.⁸⁹

Svećenici su se razlikovali prema svojim dužnostima te privilegijama i u skladu s tim, neki su djelovali unutar hrama, drugi u pogrebnim odajama, a rijetki su obavljali obje dužnosti.⁹⁰ U hramu i pogrebnim odajama, *wab* svećenici su bili zaduženi za prinošenje žrtvi, no ukoliko su bili nižeg ranga, pristup hramu im je bio ograničen. Sličnu ulogu imali su i *hem-ka* te *hem-netcher* svećenici – donosili su hranu te prinosili žrtve tijekom pogrebnih rituala.⁹¹ Kao što je ranije rečeno, vjerojatno najvažniju ulogu tijekom izvođenja pogrebnih rituala imao je svećenik lektor. Tu su titulu nosili oni koji su nadgledali pogreb te koji su zapisivali čarolije na amulete. U skladu s tim, njihova je glavna uloga bila recitiranje čarolija te nadziranje mumifikacije i rituala pročišćavanja.⁹² *Sem* svećenici su imali iznimno važnu ulogu u ritualu otvaranja usta kao i tijekom rituala klanja teleta jer su upravo oni izgovarali riječi koje su pripremale pokojnika na zagrobni život.⁹³ Veoma važna, ako ne i najvažnija, uloga svećenika bila je prepisivanje čarolija iz *Knjige mrtvih*. Prepisci su se čuvali u arhivu te su korišteni tijekom privatnih pokopa, no čarolije su također prepisivane i na zidove hramova i grobnica.⁹⁴ Osim svećenika, u hramovima su bile prisutne i svećenice, no podataka o njihovim konkretnim dužnostima

⁸⁸ E. Teeter, 2011, 17.

⁸⁹ G. Pinch, 1994, 52.

⁹⁰ E. Teeter, 2011, 19.

⁹¹ E. Teeter, 2011, 20-21.

⁹² R. David, 2007, 113.

⁹³ E. A. Wallis Budge, 1971, 196.

⁹⁴ H. Kockelmann, 2017, 72.

manjka, iako je poznato da su neke žene djelovale u redovima svećenstva koje je vršilo posmrtnu rituale za boga Ptaha.⁹⁵

3.5. Zagrobni život

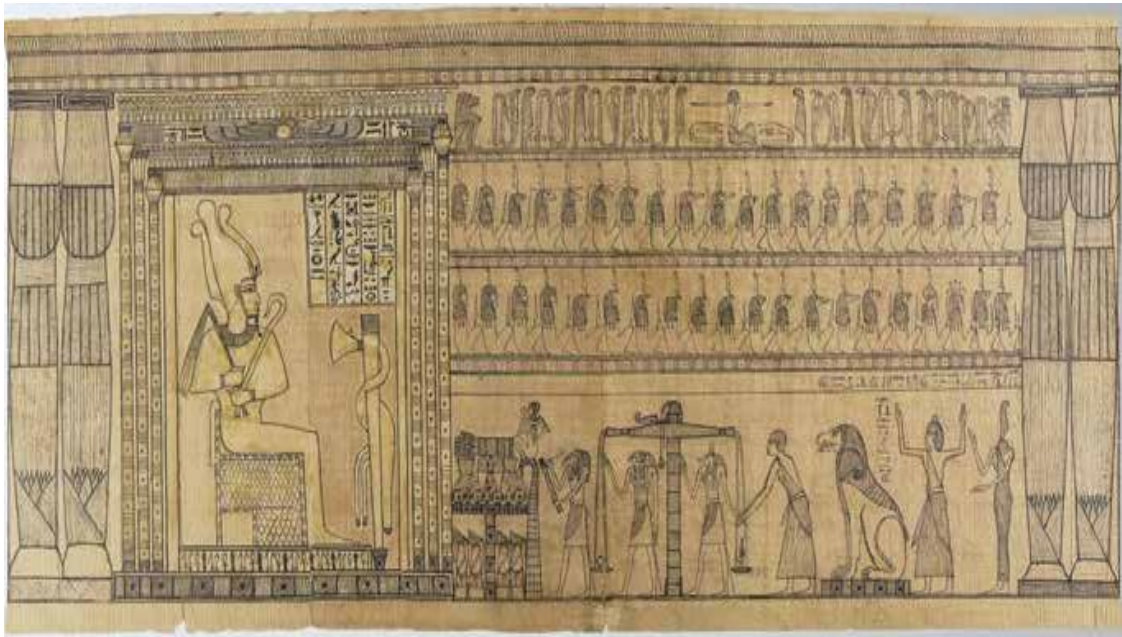
Na temelju arheoloških nalaza, materijalnih i pisanih izvora, slika te građevina, vidljivo je ispreplitanje dvije dominantne teme koje se tiču zagrobnog života – uzdržavanje i transformacija. Uzdržavanje se u ovom smislu odnosilo na tijelo pokojnika u fizičkom smislu, a provodilo se darivanjem hrane i pića, materijalnih potrepština te predmeta koji dokazuju pokojnikov status. To je stvaralo vezu sa zagrobnim svijetom, odnosno, kako je ranije objašnjeno, ti su mu predmeti omogućavali lagodan zagrobni život. Transformacija je bila posve duhovna, referirala se na potpuni prelazak u zagrobni život, a postizala se mumifikacijom i prethodno navedenim ritualima.⁹⁶ Ova se dva pojma mogu povezati i s ulogom Sunca jer su ga Egipćani smatrali glavnim faktorom koji im je omogućio postojanje. U ovom je slučaju Sunce stvarno nebesko tijelo, a ne metaforičko božanstvo tako da ga se promatra kroz njegove prirodne dobrobiti. Egipćanima je to bila svjetlost koja je omogućila povezivanje prirode u cjelinu, a na taj ju je način i oživila. Takvo shvaćanje obnove bilo je preneseno i na pogrebne rituale, odnosno smatrali su da Sunce pruža svjetlost koja vodi prema zagrobnom svijetu te da svojom energijom pomaže pokojniku u ponovnom rađanju.⁹⁷ Nadalje, prelazak u zagrobni život bio je kompleksan proces koji je ovisio o mnogim faktorima pa su tako dobrota ili iskvarenost pokojnika, njegov materijalni status, mumifikacija i dr. determinirali uvjete za prelazak u zagrobni život. No, bez uporabe magije i čarolija, a time i bez *Knjige mrtvih*, ništa od toga ne bi bilo moguće.

⁹⁵ S. L. Gosline, 1996, 34.

⁹⁶ S. Quirke, 2015, 201.

⁹⁷ I. Uranić, 2021, 26.

Konačnom prelasku u zagrobni život, prethodio je sud mrtvih. Na njemu se određivalo je li pokojnik dostojan zagrobnog života, tj. jesu li njegova životna djela bila dobra ili loša te bi se u skladu s tim odlučivalo o njegovoj sudbini. Taj je proces znan kao vaganje srca. Srce, koje je sinteza duše, postojanja te osobnosti pokojnika, vagalo se naspram pera istine. Tot, bog pisara, bilježio je pokojnikovu povijest te njegovu sudbinu. Ako su srce i pero bili u ravnoteži, pokojnik je mogao ući na Polja trske, odnosno u zagrobni život. No, ako je srce bilo teže od pera, dušu pokojnika bi progutala zvijer Ammut te bi ona zauvijek nestala.⁹⁸

Slika 5. Prizor vaganja srca na sudu mrtvih. (I. Munro, 2017, 57.)

Već je ustanovljeno da se u trenutku smrti duša pokojnika razdvajala od njegovog tijela, no nakon izvođenja pogrebnih rituala te uspješnog prelaska suda mrtvih, pokojnik bi se u zagrobnom životu susreo sa svojom dušom. *Akh*, odnosno duša pokojnika, drevnim je Egipćanima bila od velike važnosti, bilo u zagrobnom životu ili onom zemaljskom. U doslovnom smislu, *akh* predstavlja osobnost i energiju pokojnika, no u duhovnom smislu,

⁹⁸ S. Ikram, 2007, 346.

preko nje pokojnik komunicira s bogovima, ali i sa živima.⁹⁹ Upravo je to glavna tematika poglavlja 105 egipatske *Knjige mrtvih*. Poglavlje 105, pa i čarolija 64, govore o pokojnikovom pronalaženju svoje duše te o ponovnom spajanju s njom. Stoga, oživljavanje mrtvih, odnosi se upravo na taj susret – pronalaskom duše i sklapanjem jedinstva s njom, pokojnik bi oživio.¹⁰⁰ *Akh* je imao nekoliko uloga od kojih se najviše ističe ona zaštitnička – ako je *akh* primio dovoljno zagrobnih darova, prvenstveno hrane, zauzvrat bi pružio zaštitu svojim članovima obitelji. Ako darova nije bilo dovoljno, *akh* bi progonio svoju obitelj što se u suvremenom svijetu poistovjećuje s duhovima.¹⁰¹ No, i pokojniku je bila potrebna zaštita pa mu je tako, čarolijom 24, i podarena. Čarolijom 31 tjerao se krokodil za kojeg se vjerovalo da želi oduzeti pokojniku njegovu moć, a istu ulogu je imala i čarolija 90.¹⁰²

Promatrajući sa stajališta pravne hijerarhije, zagrobni je život bio uređeni svijet - pojedinac koji je ispunio sve uvjete za prelazak u zagrobni život smatran je osobom od moći i utjecaja. Dakle, podzemlje nije bilo nesređeno i prljavo mjesto, niti su pokojnici u potpunosti nestali u tom duhovnom svijetu, već im je uspješan prelazak u zagrobni život omogućio priznanje i adaptaciju u istom. Realizacija tog položaja omogućila im je i komunikaciju sa svijetom živih.¹⁰³ Obitelj je s pokojnikom komunicirala pomoću pisama s ciljem privlačenja pokojnikove duše. Velika većina Egipćana bila je nepismena, a nekolicina pismenih je svoje želje i pozdrave naznačila na posuđu u kojem se prinosila hrana pokojniku. Stoga, podatak da danas postoji jako malo takvih pisama uopće ne izaziva čuđenje. Pismo se sastojalo od pozdrava pokojniku te navođenja dobrih djela koja su učinjena u njegovu čast, a na samom kraju pisma, od pokojnika se tražilo da zaštiti

⁹⁹ E. Teeter, 2011, 149.

¹⁰⁰ J. Janák, 2003, 195.

¹⁰¹ E. Teeter, 2011, 150.

¹⁰² R. K. Ritner, 2017, 115.

¹⁰³ J. Assman, 2005, 161.

svoju obitelj od zala.¹⁰⁴ Kao odgovor na pismo, pokojnik bi se ukazao autoru pisma u snu ili bi autori poistovjetili neke znakove s pokojnikom te bi se u tom slučaju obratili vidovnjaku za pomoć.¹⁰⁵ Na taj su način drevni Egipćani iskazivali poštovanje koje su imali prema mrtvima, ali i nadu da će i oni jednoga dana pristupiti bogatom zagrobnom životu.

Kako je ranije objašnjena važnost božice Nut, tako će se sada u tom kontekstu pokušati objasniti kako su drevni Egipćani zamišljali zagrobni svijet, no treba imati na umu da se konkretan fizički izgled zagrobnog svijeta u literaturi oskudno spominje. No većina izvora, ali i modernih znanstvenika navodi da je pokojnik do zagrobnog svijeta putovao lađom. Ona je plovila krivudavom rijekom do Polja trske, Polja darova, odnosno prostora u kojem je pokojnik uživao u prinesenim darovima, te Šakalovog jezera koji je služio pročišćenju pokojnika te održavanju veze s Ozirisom.¹⁰⁶ No, to je bio slučaj samo ako je pokojnik uspio proći sud, a na Polje trske vodili su ga Horus ili Anubis te su uz sebe imali amulet srca čija je važnost i uloga ranije objašnjena.¹⁰⁷ Prije samog dolaska u Polje trske, pokojnik je morao pokazati svoje znanje o komponentama lađe koja ga je vodila u ovaj svijet. Nakon uspješnog prolaska testa, pokojnik bi sjeo u lađu na kojoj su bila ispisana imena božanstava što ujedno znači da je pokojnik bio pod njihovom zaštitom. Isti se proces odvijao po dolasku do vrata zagrobnog svijeta, odnosno pokojnik je morao dozvati čuvare njihovim pravim imenom. Iako je ranije navedeno da se na ovim vratima nalaze Oziris, Izida i Horus, Munro te čuvare opisuje kao zvijeri u obliku demona i životinja koji uz sebe imaju noževe i baklje.¹⁰⁸ Iste podatke navodi i Uranić te nadodaje da se ovaj svijet sastoji od mnogih tajnih prolaza i prostorija koje su međusobno povezane

¹⁰⁴ E. Teeter, 2011, 153 – 154.

¹⁰⁵ I. Uranić, 2021, 72.

¹⁰⁶ E. Hornung, 1999, 5; J. Assman, 2005, 156.

¹⁰⁷ S. Ikram, 2007, 346.

¹⁰⁸ I. Munro, 2017, 59.

vratima, a time daje do znanja da se u pogrebnom svijetu nalaze i drugi svjetovi. Nadalje, ako bi pokojnik ostao zatočen u nekom od prolaza ili ne bi uspio proći kroz vrata, za njega bi to bio ekvivalent pakla.¹⁰⁹ No, ako bi pokojnik uspio riješiti test, prošao bi kroz vrata zagrobnog života, a tu su ga dočekala ova tri božanstva. U okruženju ovih područja, pokojnik je mogao vidjeti božanstva i druge pokojnike kako se bave agrikulturom, odnosno sijanjem i žetvom, a on je sjedio ispred pogrebnih darova.¹¹⁰ Što se tiče Polja trske, još uvijek nije jasno gdje se ona točno nalaze pa tako postoje dvije moguće interpretacije – ili su zauzimalle cijelo nebo ili su bila u manjem obujmu uz horizont. To je prostor koji je bio zamišljen kao močvara te u kojem su podjednako bila zastupljena područja suhe zemlje i vode.¹¹¹ Taylor smatra kako se najvjerojatnije nalaze na istoku, odnosno u točki gdje se Ra uzdiže, a tu tezu potkrepljuje čarolijama 109 i 149 iz *Knjige mrtvih* koje upravo taj položaj i opisuju. Čarolija 110 popraćena je i slikovnim prizorom ovog područja što vodi k zaključku da je on bio segment zagrobnog života kojeg su drevni Egipćani smatrali najrealnijim.¹¹² Osim maloprije spomenutih amuleta, od velike važnosti su bili određeni stihovi pojedinih čarolija. Primjerice, stihovi 15 – 24 čarolije 62 govore o transformaciji pokojnika u pticu. Time on dobiva slobodu te se kretanjem prema vodi odvaja od svijeta mrtvih kako bi u zasluženoj slobodi mogao i uživati. Sličnu premisu nalaže čarolija 83 prema kojoj se pokojnik transformirao u feniksa.¹¹³

Zagrobní život drevnih Egipćana predstavlja kompleksnu tvorevinu. Prema njihovim zamislama, to nije bio samo fizički prostor, već i mjesto duhovnog povezivanja s njihovim obiteljima te božanstvima. Dakako, prelazak u zagrobni svijet ne bi bio moguć

¹⁰⁹ I. Uranić, 2021, 136.

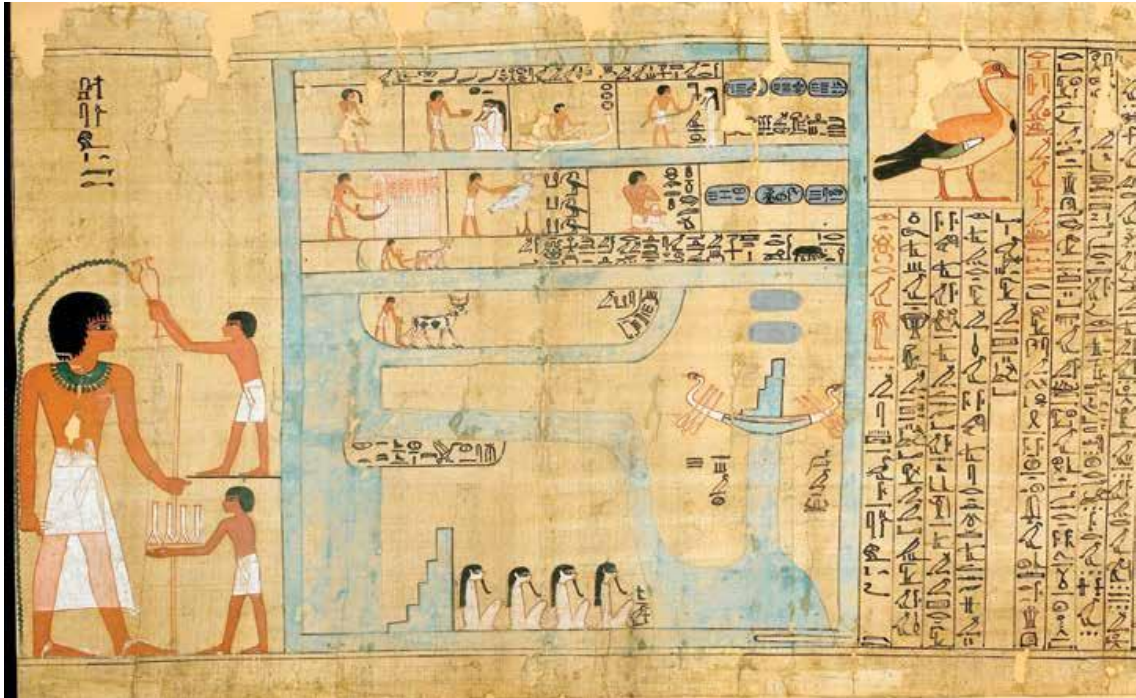
¹¹⁰ I. Munro, 2017, 62.

¹¹¹ J. P. Allen, 2016, 25.

¹¹² J. H. Taylor, 2010, 243.

¹¹³ J. Assman, 2005, 273.

bez pogrebnih rituala koji pak ne bi bili mogući bez uporabe čarolija. Stoga će se u idućem poglavlju dati pregled čarolija te objasniti njihova svrha.

Slika 6. Prikaz Polja trske prema vjerovanjima drevnih Egipćana. (I. Munro, 2017, 61.)

4. Čarolije i molitve

Zahvaljujući drevnim Egipćanima koji su držali do kulture, sačuvan je veliki broj čarolija koje su, kao što je ranije rečeno, zapisane u *Knjizi mrtvih*, na zidovima grobnica, amuletima, ostalim papirusima, namještaju, kipovima božanstava, na kamenju itd., što svjedoči o važnosti magije i zagrobnog života.¹¹⁴ Čarolije, odnosno tekstovi koji su se koristili u pogrebne svrhe, dijele se u dvije kategorije – „liturgije” koje su se recitirale tijekom mumifikacije i pokopa te posmrtno čarolije ili tekstovi. One se javljaju u raznim oblicima pa se tako u egipatskoj *Knjizi mrtvih*, osim molitvi i himni bogovima, mogu naći i čarolije koje štite pokojnika od zla, koje mu daju moć, znanje i dopuštenje da prijeđe u božanski, sigurni, svijet.¹¹⁵ Drevni su Egipćani iznimno cijenili pisanu riječ prvenstveno

¹¹⁴ G. Pinch, 1994, 61.

¹¹⁵ J. H. Taylor, 2010, 29.

jer su smatrali kako ona potječe izravno od bogova, odnosno kako je tekst pisan hijeroglifima zapravo božja riječ koja samim time nosi veliku moć. Takav pristup pisanoj riječi, u ovom slučaju čarolijama iz egipatske *Knjige mrtvih*, omogućavao im je da prenesu moć na papirus ili grobnicu što bi pozitivno djelovalo na pokojnika.¹¹⁶ Iako su se čarolije tijekom vremena mijenjale nadopunjavanjem, ispravljanjem gramatičkih pogreški, uklanjanjem višeznačnosti, itd. njihovim je piscima bilo u interesu predstaviti što vjerodostojniji izgled pogrebnih rituala.¹¹⁷ Dakle, egipatska *Knjiga mrtvih* u središte pažnje stavlja pomoć i uporabu magije za osiguranje sigurnog zagrobnog života.¹¹⁸ U skladu s tim, u nastavku slijedi pregled najvažnijih čarolija.

Čarolija 1 se odnosi na prvi korak stupanja u zagrobni život, dakle na samu pogrebnu povorku, te se po dolasku u grobnicu i izgovaranjem ove čarolije, pokojnik poistovjećuje s Totom što ga priprema za daljnje ceremonijalne procese. Čarolija 2 se izgovarala još tijekom mumifikacije, a odnosi se na izlazak duha iz pokojnikovog tijela. Čarolije 5 i 6 su zapisane na tzv. *ushabti* figuricama, a one imaju ulogu zaštitnika i asistenta pokojnika, odnosno od nje se očekuje da radi umjesto pokojnika u zagrobnom životu.¹¹⁹ Čarolijom 7 se branilo pokojnika od Apopa, neprijatelja Sunca, isto kao što su to činile i čarolije 39 i 108.¹²⁰ Čarolija 8 omogućava prolazak kroz vrata zagrobnog svijeta, a čarolija 9 otvara ona od pogrebne dvorane. Čarolijom 12 se pokojniku otvorio put prema nebu.¹²¹ Himna Suncu nalazi se u poglavljima 15a i 15b, a njome se slavi Sunce u svima svojim božanskim oblicima.¹²² Jedna od najdužih te najbitnijih čarolija je čarolija 17 kojom se pokojnik izjednačava s bogom stvarateljem te time predstavlja glavnu ideju

¹¹⁶ J. H. Taylor, 2010, 29.

¹¹⁷ M. Mosher Jr., 2017, 91.

¹¹⁸ Y. Barbash, 2017, 76.

¹¹⁹ I. Uranić, 2021, 148.

¹²⁰ I. Uranić, 2021, 150; E. Hornung, 1999, 17.

¹²¹ I. Uranić, 2021, 151 – 152.

¹²² I. Uranić, 2021, 153.

gotovo cijele egipatske *Knjige mrtvih*.¹²³ Ona predstavlja sintezu glavnih vjerovanja koji se vežu uz sprovode te zagrobni život o kojima je bila riječ ranije u radu. Dakle, govori o mitološkim i teološkim poimanjima smrti te je prožeta različitim temama kao što su zaštita pokojnika u zagrobnom životu, borba protiv sila zla, vezi između bogova Ra i Horusa itd.¹²⁴ Također, ova je čarolija zapisivana na početku zavoja u kojeg se pokojnik umatao, o čemu svjedoči i materijalni dokaz, komad lanenog zavoja koji se danas čuva u Petrie muzeju egipatske arheologije u Londonu, a koji datira u razdoblje XVII dinastije, odnosno na kraj 17. te početak 16. stoljeća pr. Krista.¹²⁵ Čarolijom 25 moglo se zavladatai imenom bića u zagrobnom životu, dok se čarolijama 26, 27 i 28 nastojalo zaštititi srce.¹²⁶

Čarolije koje slijede se odnose na zaštitu pokojnika od neprijatelja i zala pa tako čarolije 31 i 32 štite pokojnika od krokodila, čarolije 33 – 35 protiv zmija i sl. Čarolije 42 – 45 te 51 – 53 se odnose na stanje tijela pokojnika, a iznimno je važna čarolija 42 kojom pokojnik postaje bog te čarolija 45 koja sprječava raspadanje tijela pokojnika.¹²⁷ Čarolija 64 može se smatrati jednom od najvažnijih čarolija jer označava prelazak pokojnika u zagrobni život, odnosno njegovo ili njezino tijelo postaje uzdignuto na duhovnu razinu te kao takvo živi vječno.¹²⁸ Ovu čaroliju nadopunjava čarolija 71 kojom se pokušava odvojiti pokojnika od nekropole te se zahtjeva nastavak njegovog mirnog života. Čarolija 72 osigurava pokojniku materijalno bogatstvo te je kao takva bila zapisana na lijesu, a sličnu ulogu ima i čarolija 106 koja opskrbljuje pokojnika kruhom, pivom i govedinom.¹²⁹ Čarolije 76 – 88 se referiraju na pokojnikovo primanje oblika drugih bića, primjerice cvijeta lotosa (čarolija 81). Takva promjena oblika predstavljala je sjedinjavanje

¹²³ E. Hornung, 1999, 17.

¹²⁴ F. Scalf, 2017, 180.

¹²⁵ H. Kockelmann, 2017, 71; F. Scalf, 2017, 17.

¹²⁶ I. Uranić, 2021, 169 – 170.

¹²⁷ E. Hornung, 1999, 17.

¹²⁸ E. Teeter, 2011, 149.

¹²⁹ E. Hornung, 1999, 19; F. Scalf, 2017, 179.

pokojnikove osobnosti, tzv. *ba* s njegovim tijelom po dolasku u zagrobni svijet. *Ba* je najčešće bio prikazivan u obliku ptice te je imao glavu čovjeka.¹³⁰ No, govoreći općenito, čarolije transformacije bile su odraz želje pojedinca pa su tako mogli postati lotos, zmija, krokodil, ptica i sl. Dakle, u zagrobnom bi životu pokojnik u tijelu ptice imao potpunu slobodu kretanja, zbog čega je ova čarolija (85) bila najpopularnija.¹³¹ To naravno ne znači da su pokojnici u ostalim oblicima bili lišeni slobode, već da su se ptice kretale svim dijelovima zagrobnog svijeta – i tlom i nebom.

Već je ustanovljeno da su drevni Egipćani strahovali od zagrobnog života, a čarolije 53 i 189 se referiraju upravo na taj strah i anksioznost od nepoznatog. Prva se odnosi na sprječavanje naopakog hodanja u zagrobnom životu, a druga na sprječavanje konzumacije bilo čega što nije hrana ili voda, primjerice, pijenje urina.¹³² Čarolije koje slijede imaju iznimno važnu ulogu u samom prelasku u zagrobni život.¹³³ Mnoge se od njih odnose na slične, ako ne i iste postupke, primjerice, čarolije 100 – 102 koje se referiraju na početak pokojnikovog putovanja prema bogu sunca. Nadalje, čarolija 103 usmjerava pokojnika prema Hator, dok mu čarolija 104 omogućava obitavanje među bogovima. Od velikog je značaja i čarolija 105 jer se njome pokojniku podaruje *ka*, odnosno život. Čarolije 107 – 109, ranije objašnjena čarolija 110 te čarolije 111 – 116 omogućavaju pokojniku stjecanje znanja o dušama, odnosno o onome što se nalazi u zagrobnom životu, dok se čarolijama 117 – 119 pokojnika prima u Ozirisovo carstvo.¹³⁴ Njoj je prethodilo prevažanje pokojnika lađom u zagrobni život, a to se postizalo čarolijom 129.¹³⁵ Čarolije 141 – 150 odnose se, kao i neke od ranije navedenih čarolija,

¹³⁰ G. Pinch, 1994, 148.

¹³¹ R. Lucarelli, 2017, 127.

¹³² I. Munro, 2017, 56.

¹³³ E. Hornung, 1999, 19.

¹³⁴ E. Hornung, 1999, 19.

¹³⁵ I. Uranić, 2021, 179.

na prinošenje žrtava božanstvima, prolazak kroz vrata zagrobnog života, fizički izgled zagrobnog života i sl. Čarolije 151 – 155 koristile su se tijekom pogreba te je među njima najvažnija čarolija 151 jer prikazuje Anubisa u centru pogrebne odaje, tj. pokraj pokojnika, a na nju se nadovezuje čarolija 152 koja osigurava pokojniku sigurno mjesto u zagrobnom životu.¹³⁶ Ovdje treba napomenuti da je čarolija 151 ipak kompleksnija no što se čini. Sudeći prema njezinim uputama, u grobnicu su se tijekom pogrebnog rituala morale postaviti četiri nepečene glinene cigle kako bi pružile zaštitu pokojniku. One su također bile ispisane čarolijama te je svaka diktirala na kojoj je strani svijeta ta cigla trebala biti postavljena. Primjerice, uz ciglu koja se nalazila na južnoj strani, polagala se zapaljena baklja koja je gorila ispod nogu Anubisova kipa te je tako simbolizirala svjetlo u tami, odnosno u zagrobnom svijetu.¹³⁷ Nadalje, navedena je i čarolija 151a – nalazila se na maski mumije ili na njezinom lijesu, a maska se koristila zbog zagonetnosti. Najpoznatiji primjerak arheološkog dokaza na kojem je ispisana ova čarolija je zlatna maska Tutankhamona. Stavljanje maske na lice pokojnika predstavlja još jedan način kojim se pokojnika poistovjećivalo s božanstvima, posebice Ozirisom.¹³⁸

Ranije je već objašnjena uloga figura i amuleta u očuvanju tijela pokojnika te u njegovom sigurnom prelasku u vječni život, no bez zapisane čarolije na njima, služili bi samo kao ukras jer im upravo one podaruju magične moći. Primjerice, čarolija 156 korištena je uz *tyet* amulet koji se polaže na pokojnikovo grlo, a povezuje ga se s moćnim djelovanjem božice Izide te služi za zaštitu udova pokojnika na putu prema zagrobnom životu.¹³⁹ Čarolija 161 bila je zapisana na lijesovima te je njome pokojniku omogućeno da diše u zagrobnom životu, a istu je ulogu imala i čarolija 162, dok je čarolija 171

¹³⁶ E. Hornung, 1999, 21.

¹³⁷ I. Régen, 2017, 103 – 104.

¹³⁸ Y. Barbesh, 2017, 80.

¹³⁹ G. Pinch, 1994, 116.

nalagala božanstvima da osiguraju pokojniku čistu odjeću.¹⁴⁰ Čarolije 177 te 178 odnose se na uspon prema nebu, čarolija 179 štiti od neprijatelja, čarolije 181, 183 – 185 predstavljaju himne Ozirisu dok čarolija 182, također jedna od najvažnijih, štiti te reinkarnira pokojnika u Tota.¹⁴¹

Iako su ove čarolije bile namijenjene zaštititi pokojnika, postojale su čarolije koje su koristili i živući. Njihov točan broj nije poznat, no smatra se da su koristili oko njih 50. Primjerice, prema čaroliji 20, ako je osoba izgovorila ovu čaroliju te okupala se natrijskoj vodi, osigurala si je stupanje prema zagrobnom svijetu.¹⁴² Ovaj podatak nalaže da je njihova uloga bila ista – koristile su se za izvođenje rituala, za osobnu zaštitu te za pripremu u prelazak u zagrobni svijet.¹⁴³

Slika 7. Pokojnikova duša u obliku ptice lebdi nad njegovim tijelom o čemu svjedoči čarolija 89. (I. Munro, 2017, 50.)

Molitve se također smatraju magičnim tekstovima, a koristile su se u četiri prigode – za zazivanje božanstava, za pomoć svećenicima u prakticiranju magije, za

¹⁴⁰ E. Hornung, 1999, 21.

¹⁴¹ E. Hornung, 1999, 22.

¹⁴² Y. Barbesh, 2017, 81.

¹⁴³ Y. Barbesh, 2017, 81.

transformaciju u božanstvo¹⁴⁴ te za podarivanje moći figurama i amuletima.¹⁴⁵ Prema tome, molitve su u mnogočemu slične čarolijama, a prema interpretaciji koju je iznio Wallis Budge, ova dva pojma su istoznačna. Naime, on navodi kako su molitve bile zapisane na amuletima te da su na taj način božanstva štitila pokojnikovo tijelo.¹⁴⁶ Ipak, čini se da je njihova prava narav nešto drugačija. Najbolju distinkciju te pojašnjenje daje Pinch koja navodi da su čarolije započinjale izgovaranjem molitvi, odnosno zazivanjem božanstava, te da nisu ugravirane samo na amuletima, već i na stelama i kipovima unutar hrama.¹⁴⁷ Dakle, molitve su bile uvodni dio čarolija, a kako su se izgovarale na dan pokopa te su se ticale božanstava i na zemlji i u zagrobnom životu, jasno je zašto dolazi do poistovjećivanja ova dva pojma. No, na temelju dosad navedenih činjenica, molitve su (u odnosu na čarolije) igrale sporednu ulogu pošto su služile za invokaciju. To nipošto ne umanjuje njihovu vrijednost, ali u vidu prelaska u zagrobni život, čarolije iz *Knjige mrtvih* su imale neusporedivo veću ulogu.

¹⁴⁴ Ovaj se proces referira na ritual otvaranja usta pokojnika.

¹⁴⁵ E. Harris, 2015, 99.

¹⁴⁶ E. A. Wallis Budge, 1971, 86.

¹⁴⁷ G. Pinch, 1994, 70.

5. Zaključak

Egipatska *Knjiga mrtvih* jedno je od najvažnijih pisanih djela egipatske kulture. Iako se na prvi pogled možda čini kompleksnom zbog mnogobrojnosti čarolija, različitih papirusa te načina izrade, od neprocjenjive je važnosti za proučavanje drevne egipatske povijesti, a posebice kulture i religije. Iako se ne može točno odrediti kada je djelo nastalo, zahvaljujući proučavanju mnogobrojnih papirusa koji čine dio njezine jezgre, došlo se do određenih zaključaka oko njezinog vremena nastanka, odnosno načini pisanja čarolija te slikanja vinjeta pomogli su pri datiranju ovih papirusa te samim time i stvaranja vremenskog okvira za nastanak egipatske *Knjige mrtvih* ili bar za vrijeme njenog intenzivnijeg korištenja, a to je razdoblje Novog kraljevstva.

Glavnu ulogu u ovom djelu imaju božanstva, pogrebni rituali, figure i amuleti te svećenstvo koji su međusobno povezani s čarolijama. Čarolije su smatrane svetim riječima, a papirusi svetim tekstovima, što ukazuje na poštovanje drevnih Egipćana prema svojoj kulturi, svojim božanstvima te očuvanju tradicije. Ovo je djelo iznimno kompleksno, kako zbog velikog broja čarolija, tako i zbog njihove uporabe, a glavna mu je svrha bila zaštititi pokojnika u procesima tijekom i nakon pogrebnih rituala. Naime, da bi pokojnik prešao u zagrobni život te time došao u prisustvo božanstava, bilo je potrebno izvršiti rituale koji su praćeni izgovaranjem čarolija. Primjerice, čarolijom 177 omogućilo se pokojniku da se uzdigne na nebo prema božici Nut koja bi mu zatim pomogla u prelasku u zagrobni život, a čarolijama 151 – 155 pokojniku se pružala zaštita u prelasku u zagrobni život. U tom kontekstu svećenici, kao glavni izvršitelji pogrebnih rituala, možda čak imaju i veću ulogu nego neko božanstvo, jer kako će pokojnik preći u zagrobni život ako svećenik ne izgovori odgovarajuću čaroliju? No, kada je riječ o zagrobnom životu u njegovom pravom kontekstu, dakle o svijetu van ovog zemaljskog, naravno da božanstva imaju glavnu ulogu. U egipatskoj *Knjizi mrtvih* spominje se veliki broj

božanstava, a primarna su Ra, Horus, Anubis, Izida, Nut i Oziris. U djelu se neka od ovih božanstava češće spominju, primjerice Oziris, o čemu svjedoči i Hu-Neferov papirus u uvodnoj himni. Nadalje, bogato ukrašene vinjete, posebice one iz Anijevog papirusa, pridonijele su približavanju duha drevno-egipatske kulture svima onima koje ovo djelo zanima jer se kroz njih vidi koliko su drevni Egipćani cijenili svoje bogove i božice. Zahvaljujući njima, pokojnik se kroz razne oblike (ptica, zmija, cvijet, itd.) s njima mogao poistovjetiti, a pravo na odabir istog omogućile su im čarolije 76 – 88 koje su također omogućile pokojniku miran prelazak u vječni život. Pisanje pisama te održavanje festivala omogućavalo je živućima da održe veze s pokojnicima i božanstvima koji su zajedno obitavali na Polju trske, neizmjernom prostoru s obiljem vode do kojeg je pokojnik došao zahvaljujući, između ostalog i čaroliji 104 koja omogućava upravo to zajedničko obitavanje u zagrobnom svijetu. Iako postoje i drugi posmrtni tekstovi, ovo se djelo može istaknuti kao najvažnije jer daje najdetaljnije upute kako stići u zagrobni život i daje najcjelovitiju zaštitu na tom putu.

Dakako, zasigurno postoje neotkriveni papirusi, amuleti, grobnice, itd. koji će u budućnosti upotpuniti ovo djelo i omogućiti još i bolji uvid u život i smrt drevnih Egipćana.

6. Prilozi – Popis najvažnijih čarolija

Broj čarolije	Kratak opis čarolije	Izvor
1	Poistovjećivanje s Totom	E. Hornung, 1999, 17.
2	Izlazak duha iz tijela	I. Uranić, 2021, 148.
5 i 6	Zaštita i pomoć pokojniku pomoću amuleta	E. Hornung, 1999, 17.; I. Uranić, 2021,
7, 39 i 108	Borba protiv Apopa	I. Uranić, 2021, 150; E. Hornung, 1999, 17.
8	Prolazak kroz vrata	I. Uranić, 2021, 151.
9	Otvaranje pogrebne odaje	I. Uranić, 2021, 151.
12	Put prema nebu	I. Uranić, 2021, 152.
15a i 15b	Himna Suncu	I. Uranić, 2021, 153.
17	Izjednačavanje pokojnika s božanstvom	E. Hornung, 1999, 17.
18	Zaštita od neprijatelja	F. Scalf, 2017, 25.
23	Otvaranje usta pokojnika	E. Hornung, 1999, 17.
24	Zaštita pokojnika pomoću magije	R. K. Ritner, 2017, 115.
25	Vladanje imenom	I. Uranić, 2021, 169.
26, 27, 28 i 30	Ravnoteža srca i pokojnika te poistovjećivanje s Ozirisom	R. K. Ritner, 2017, 109.; I. Uranić, 2021,170.
31, 32 i 90	Zaštita pokojnika od krokodila	E. Hornung, 1999, 17.; R. K. Ritner, 2017, 115.
33 – 35	Zaštita pokojnika od zmija	E. Hornung, 1999, 17.
42 – 45 i 51 – 53	Stanje tijela pokojnika	E. Teeter, 2011, 149.
53	Sprječavanje naopakog hodanja	I. Munro, 2017, 56.
59	Dar disanja i kontrola vode	R. Lucarelli, 2017, 129.
62	Opskrba vodom u zagrobnom životu	Y. Barbash, 2017, 77.
64	Pronalazak duše i vječni život	E. Teeter, 2011, 149.
71	Odvajanje pokojnika od nekropole	E. Hornung, 1999, 19; F. Scalf, 2017, 179.

72	Materijalno bogatstvo	E. Hornung, 1999, 19; F. Scalf, 2017, 179.
76 – 88 npr. 81 npr. 83	Poprimanje drugih oblika: cvijet lotosa feniks	E. Hornung, 1999, 19.
89	Ujedinjenje <i>ba</i> i pokojnika	E. Hornung, 1999, 19.
100 – 102	Putovanje prema Ra	E. Hornung, 1999, 19.
103	Putovanje prema Hator	E. Hornung, 1999, 19.
104	Obitavanje među bogovima	E. Hornung, 1999, 19.
105	Dar života	E. Hornung, 1999, 19.
107 – 109, 110 i 111 – 116	Učenje o zagrobnom životu	E. Hornung, 1999, 19.
117 – 119	Ulazak u Ozirisovo carstvo	E. Hornung, 1999, 19.
125	Oslobođenje od grijeha	J. Assman, 2005, 319.
129	Dovođenje pokojnika u lađu	I. Uranić, 2021, 179.
141 – 150 npr. 149	Prinošenje žrtava i prikaz zagrobnog života: uzdizanje Ra u Polju trske	E. Hornung, 1999, 21.
151 – 155 npr. 152	Pogreb: osiguranje mjesta u zagrobnom životu	E. Hornung, 1999, 21.
156	Zaštita udova	G. Pinch, 1994, 116.
161	Disanje u zagrobnom životu	E. Hornung, 1999, 21.
171	Čista odjeća	E. Hornung, 1999, 21.
177 i 178	Uspon prema nebu	E. Hornung, 1999, 22.
179	Zaštita od neprijatelja	E. Hornung, 1999, 22.
181 i 183 – 185 npr. 182	Himne Ozirisu Reinkarnacija u Tota	E. Hornung, 1999, 22.
189	Sprječavanje konzumacije svega što nije hrana i voda	I. Munro, 2017, 56.

7. Sažetak

Egipatska *Knjiga mrtvih* jedno je od najvažnijih djela drevne egipatske povijesti koje svojim izgledom, sadržajem i povijesti nastanka svjedoči o bogatom kulturnom životu drevnih Egipćana. Njihovo štovanje mnoštva bogova i božica nalaže da su imali izniman odnos prema zagrobnom životu, a za prelazak u nj, bilo je potrebno izvesti razne pogrebne rituale. U njima su najvažniju ulogu imali svećenici kao njihovi izvršitelji te figure i amuleti kao pokojnikovi suputnici. Svi su se ti događaji slavili raznim festivalima, no nad svima njima dominaciju imaju čarolije iz *Knjige mrtvih* koje su sve te procese i omogućile.

Ključne riječi: egipatska *Knjiga mrtvih*, božanstva, pogrebni rituali, svećenici, figure i amuleti, festivali, čarolije.

8. Summary

Title: The Egyptian *Book of the Dead* – Rituals and Magic

With its appearance, content and origin, the Egyptian *Book of the Dead* is one of the most important works of the ancient Egyptian history. In addition, it attests to the cultural life of people in ancient Egypt. Their worship of many gods and goddesses testifies about their exceptional regard towards the afterlife. In order to cross into it, many funerary rituals were required. They were conducted by priests whose role was of utmost importance. Figurines and amulets that accompanied the deceased in these rituals were also prominent. All these actions were celebrated with great number of festivals, but above all, the most relevant were the spells from the *Book of the Dead* which made all these processes possible.

Key words: Egyptian *Book of the Dead*, deities, funerary rituals, figurines and amulets, festivals, spells.

9. Popis literature

J. P. Allen, 2016, The Egyptian Concept of the World, *Mysterious Lands*, ed. D. O'Connor & S. Quirke, Routledge, 2016, str. 23 – 31.

J. Assmann, 2005, *Death and Salvation in Ancient Egypt*, Ithaca: Cornell University Press, 2005.

B. Brier, R. S. Wade, 2001, Surgical Procedures During Ancient Egyptian Mummification, *Chungara: Revista de Antropología Chilena*, 1, Arica, 2001, str. 117 – 123.

Y. Barbash, 2017, The Ritual Context of the Book of the Dead, *Book of the Dead: Becoming God in Ancient Egypt*, ed. F. Scalf, Oriental Institute Museum Publications, Oriental Institute of the University of Chicago, 2017, str. 75 – 85.

R. David, 2007, The temple priesthood, *The Egyptian World*, ed. T. Wilkinson, Routledge, 2007, str. 105 – 118.

P. F. Dorman, 2017, The Origins and Early Development of the Book of the Dead, *Book of the Dead: Becoming God in Ancient Egypt*, ed. F. Scalf, Oriental Institute Museum Publications, Oriental Institute of the University of Chicago, 2017, str. 29 – 41.

S. L. Gosline, 1996, Female Priests: A Sacerdotal Precedent from Ancient Egypt, *Journal of Feminist Studies in Religion*, 1, Indiana University Press, 1996, str. 25 – 39.

E. Harris, 2015, *Ancient Egyptian Magic*, Newburyport: Red Wheel/Weiser, 2015.

E. Hornung, 1999, *The Ancient Egyptian Books of the Afterlife*, Ithaca: Cornell University Press, 1999.

S. Ikram, 2007, Afterlife beliefs and burial customs, *The Egyptian World*, ed. T. Wilkinson, Routledge, 2007, str. 340 – 355.

Journey Through the Afterlife: Ancient Egyptian Book of the Dead, ed. J. H. Taylor, Cambridge: Harvard University Press, 2010.

J. Janák, 2003, Journey to the Resurrection. Chapter 105 of the Book of the Dead in the New Kingdom, *Studien zur Altägyptischen Kultur*, 31, Helmut Buske Verlag GmbH, 2003, str. 193 – 210.

H. Kockelmann, 2017, How a Book of the Dead Manuscript Was Produced, *Book of the Dead: Becoming God in Ancient Egypt*, ed. F. Scalf, Oriental Institute Museum Publications, Oriental Institute of the University of Chicago, 2017, str. 67 – 75.

A. Kucharek, 2017, The Mysteries of Osiris, *Book of the Dead: Becoming God in Ancient Egypt*, ed. F. Scalf, Oriental Institute Museum Publications, Oriental Institute of the University of Chicago, 2017, str. 117 – 127.

D. S. Lamb, 1901, Mummification, Especially of the Brain, *American Anthropologist*, 2, New Jersey, 1901, str. 294 – 307.

R. Lucarelli, 2017, Gods, Spirits, Demons of the Book of the Dead, *Book of the Dead: Becoming God in Ancient Egypt*, ed. F. Scalf, Oriental Institute Museum Publications, Oriental Institute of the University of Chicago, 2017, str. 127 – 139.

B. Lüscher, 2017, The Rediscovery of the Book of the Dead, *Book of the Dead: Becoming God in Ancient Egypt*, ed. F. Scalf, Oriental Institute Museum Publications, Oriental Institute of the University of Chicago, 2017, str. 149 – 159.

G. Massey, 2008, *Egyptian Book of the Dead and the Mysteries of Amenta*, New York: Cosimo Inc. 2008.

- M. Mosher Jr., 2017, Transmission of Funerary Literature: Saite through Ptolemaic Periods, *Book of the Dead: Becoming God in Ancient Egypt*, ed. F. Scalf, Oriental Institute Museum Publications, Oriental Institute of the University of Chicago, 2017, str. 85 – 97.
- I. Munro, 2017, The Significance of the Book of the Dead Vignettes, *Book of the Dead: Becoming God in Ancient Egypt*, ed. F. Scalf, Oriental Institute Museum Publications, Oriental Institute of the University of Chicago, 2017, str. 49 – 67.
- G. Pinch, 1994, *Magic in Ancient Egypt*, London: British Museum Press, 1994.
- S. Quirke, 2015, *Exploring Religion in Ancient Egypt*, Chichester: John Wiley and Sons, 2015.
- I. Régen, 2017, The Archaeology of the Book of the Dead, *Book of the Dead: Becoming God in Ancient Egypt*, ed. F. Scalf, Oriental Institute Museum Publications, Oriental Institute of the University of Chicago, 2017, str. 97 – 109.
- R. K. Ritner, 2017, Divinization and Empowerment of the Dead, *Book of the Dead: Becoming God in Ancient Egypt*, ed. F. Scalf, Oriental Institute Museum Publications, Oriental Institute of the University of Chicago, 2017, str. 109 – 117.
- F. Scalf, 2017, What Is the Book of the Dead, *Book of the Dead: Becoming God in Ancient Egypt*, ed. F. Scalf, Oriental Institute Museum Publications, Oriental Institute of the University of Chicago, 2017, str. 21 – 29.
- J. H. Taylor, 2010, *Journey Through the Afterlife: Egyptian Book of the Dead*, ed. J. H. Taylor, Massachusetts: Harvard University Press, 2010.
- E. Teeter, 2011, *Religion and Ritual in Ancient Egypt*, New York: Cambridge University Press, 2011.
- I. Uranić, 2021, *Mitologija egipatske Knjige mrtvih*, Zagreb: Školska knjiga, 2021.

E. A. Wallis Budge, 1971, *Egyptian Magic*, New York: Dover Publications, 1971.

E. A. Wallis Budge – E. Wilson, 2016, *The Ancient Egyptian Book of the Dead*, New York: Quarto Publishing Group, 2016.